

І. Л. Семенюк,

магістрант

Науковий керівник: к.ф.н. Л. В. Закалюжний

Своєрідність композиції п'єси Джона Осборна

"Озирнись у гніві"

П'єса Джона Осборна "Озирнись у гніві" перебуває на роздоріжжі як британської сцени, так і політичних й історичних епох. Антипуританське, полемічне потрактування слів із Біблії, винесених драматургом у назву, до сьогодні привертає увагу багатьох театрів до твору англійського драматурга, можливо, тому що в цинізмі його героїв відображено ставлення молоді до подвійних стандартів зовні добропорядного суспільства.

Трагізм цих озлоблених й освічених молодих людей розкритий у чудовому критичному пасажі Кеннета Тайнена, який рішуче став на бік "сердитих". Відомий критик дотепно та гостро препарував соціально-історичний контекст їх протесту: "Усі вони досягнули повноліття на час винаходу атомної бомби. Чи могли вони шанувати "існуючу зараз цивілізацію", якщо в будь-який момент вона могла перетворитися на "цивілізацію, яка колись існувала"? Як могли вони нести факел свободи дорогою, що веде на склад боєприпасів? Ці питання, на які не було відповіді, створювали у них відчуття безсилля й безпорадності та викликали в одних апатію, в інших – хронічну відчуженість, у третіх – холодну лють" [1: 31].

Саме так, лють – емоційний пік внутрішнього стану Джиммі, молодій людини з університетським дипломом, приреченій торгувати в кондитерському кіоску. Пристрасне "ненавиджу!", яке прозвучало в устах Джиммі Портера, освіченого вихідця з робітників, і сьогодні не втратило своєї

гостроти. Зрозумілі гнів і незадоволення молодії людини безглуздим й одноманітним існуванням в суспільстві споживання. Рефлексія героя підкреслено емоційна. Душевне роздвоєння Портера можна порівняти з соціальним становищем людини, що застрягла в ліфті між двома поверхами – своїм, робочим, і поверхом вище, який уособлює його дружина Елісон, головна мішень роздратування, дотепності, гніву та, як виявляється, – любові Джиммі.

У композиції п'єси "Озирнись у гніві" закладено певну послідовність розташування частин, елементів й образів, причому послідовність ця не випадкова й несе змістовне та смислове навантаження, інакше кажучи, є функціональною [2: 130]. Перша функція композиції п'єси – "тримати" її елементи, об'єднувати окремі частини в одне ціле, друга функція – самим розташуванням і співвідношенням образів твору висловлювати конкретний художній зміст.

Дія п'єси, що складається з трьох актів, розгортається в однокімнатній квартирі в Мідлендсі. Джиммі Портер – дрібний буржуа з вищою освітою живе зі своєю дружиною Елісон, донькою відставного полковника британської армії в Індії. Друг Джиммі Кліфф Льюїс, який допомагає йому працювати в кондитерській лавці, мешкає разом із ними. Джиммі, інтелектуально неврівноважений і критично налаштований, читаючи газети, сперечається, глузує зі своїх друзів стосовно їх сприйняття зовнішнього світу. Ситуація ускладнюється через приїзд Хелен, актриси, шкільної подруги Елісон. Вражена тим, у якому стані вона знаходить Елісон, Хелен телефонує її батькові з проханням забрати доньку. Батько приїжджає в той час, коли Джиммі відвідує матір свого друга, та забирає Елісон додому. Як тільки вона йде, Хелен залишається з Джиммі. Через певний час, втративши дитину Джиммі, Елісон приїжджає з візитом.

Хелен не може продовжувати жити з Джиммі й іде. У фіналі Елісон повертається до Джиммі та його "сердитого" життя.

Незважаючи на надмірний мелодраматизм сюжету та його недоліки, які були визнані навіть таким палким прихильником Дж. Осборна, як К. Тайнен, композиція п'єси вирізняється оригінальністю.

Невлаштований, "скуповджений" побут героїв драматурга-бунтаря заповнений читанням газет, дрібними сварками. Характер монотонної повсякденності, повторюваних подій неможливо передати повільним, статичним темпоритмом, тож автор вдається до динамічного розвитку сцен, ніби "перегортаючи" їх. У динаміці й серйозності повторюваних життєвих дій персонажів, загалом безглуздох (прасування білизни, читання газет, суперечки та сварки), життя постає незворотною та ворожою стихією, перепорою для розкриття найкращих властивостей героїв.

Поведінка Джиммі на сцені ідеально вписується в психоаналітичний стан, який називається "програванням". Зазвичай цим терміном позначають "дії, переважно імпульсивні, що випадають з мотиваційних систем суб'єкта, порівняно легко виділяються в його діяльності, часто набувають форму агресії проти себе або інших" [4: 28]. Так, Джиммі із вражаючою упертістю доводить чергову колізію до вибуху, виявляючи жорстокість не тільки до оточуючих, але й до себе:

Джиммі. Господи, як я ненавиджу неділі! Вічна нудота й одноманітність. І нікуди від цього подітися. Вічно одне й те ж саме: газети, чай, стукіт праски. Кілька годин – і ще одна неділя мине. Молодість іде! Ви це розумієте?... Коли-небудь плюну на торгівлю в кіоску і напишу про всіх нас книгу. Вона буде запалювати мозок і кров, мою кров! ...Спокою! Їй

потрібен спокій! (Гнівно, насилу підшукуючи слова) У мене душа болить, а їй потрібен спокій! [3: 11].

Але авторську логіку неможливо збагнути й без Кліффа, делікатність, внутрішню інтелігентність якого та вміння вислуховувати інші персонажі використовують беззастережно. Він – дзеркало, що відбиває вчинки решти героїв. Крім того, Кліфф – єдиний сценічний герой, який представляє друзів Джиммі. Решта – персонажі позасценічні, які не з'являються на кону, але беруть участь у розвитку подій. Кліфф рівнозначний Джиммі і навіть схожий на нього.

У композиції п'єси Дж. Осборна закладено дотепну й сумну метафоричність. Зокрема, повністю повторюється мізансцена на початку та наприкінці твору. Спочатку виходить Джиммі та всідається за стіл з газетами, потім – Кліфф. Хелен, так само покірно, як і її наступниця, займає місце господині будинку за прасувальною дошкою. Лише одна деталь натякає на зміну її статусу в житті Портера. Тепер вона в сорочці Джиммі. І все повторюється знову.

Джон Осборн належав до "драми нової хвилі" і його цікавила не зовнішня, а внутрішня, духовна сфера людського життя, тому основним драматургічним методом він обрав психологізм. Прагнучи побачити за зовнішністю героя його неповторний душевний склад, автор свідомо порушує стереотипність словосполучень, надаючи перевагу оригінальним утворенням на зразок "бентежної суміші щирості та веселої злоби, ніжності та піратської жорстокості" та ін.

Сценічні ремарки, якими Дж. Осборн відкриває початок кожної дії п'єси, є розлогими авторськими відступами, в яких драматург описує місце дії та головних дійових осіб п'єси. Причому, опис кожного персонажа має свої синтаксично-стилістичні особливості. Проте в силу специфіки сценічних

ремарок (їх допоміжного характеру й монотонного звучання) ці особливості реально ніяк не проявляються. Для того, щоб вони виявили себе повною мірою, слід було б помістити опис дійових осіб в контекст епічного твору.

Ставши частиною іншого цілого – уривком із повісті (роману, оповідання) – опис набув би притаманного для даного роду літератури звучання, завдяки якому не тільки формується естетичне враження, створюються художні образи, а й стає зрозумілим авторське ставлення до описуваних персонажів, їх дій, учинків, і, в цілому, об'єктивної реальності. В перекладеному на стиль епічного оповідання уривку кожна з дійових осіб має своє власне звучання (просодію і ритм). Це закономірно: ставлення автора до кожної з них різне, хоча кожен із героїв по-своєму близький і дорогий йому [6: 35].

Так, наприклад, перший акт відкривається досить великою, можна сказати, багатоскладовою, ремаркою, оскільки ній міститься і проста інформація, і детальний, часто іронічний опис місця дії, і характеристика героїв та атмосфери, яка панує в домі. Дж. Осборн звертає увагу читача на те, що герої – Джиммі Портер, його дружина Елісон і його друг, сусід Кліфф – люди освічені. У кімнаті багато книг. Самі ж герої – Джиммі та Кліфф – "обидва читають, їх оточують гори газет" [3: 5].

Дія, як повідомляє нам ремарка, відбувається в одному з великих міст середньої Англії, в однокімнатній квартирі Портерів. Це мансарда "на верхньому поверсі великого будинку у вікторіанському стилі". Автор не випадково звертає нашу увагу на те, що життя молодих людей 50-х рр. ХХ ст. протікає в будинку Вікторіанської доби – доби, яка увійшла в історію країни як період стабільності й процвітання. Але Дж. Осборн відверто іронізує над уявленням про вікторіанське процвітання. Обмежений у своїх можливостях давати докладні описи в

ремарках, автор для стислості викладу вдається до використання відомих понять, деталей, ремінісценцій та ін., наділивши їх певним символічним змістом. Так сталося і з "вікторіанським будинком". Незатишно живуть герої у "вікторіанській квартирі". Вона не вирізняється ані красою, ані теплом домашнього вогнища. Причина не в тому, що "більшість меблів прості, досить старі" [3: 5]. Біда в тому, що приміщення на горищі не створене для затишку: "Стеля круто спускається зліва направо" [3: 5]. Для Дж. Осборна ця деталь має символічне значення. Скіс стелі під гострим кутом зліва направо драматург наповнює політичними алюзіями: так стрімко (зліва направо) змінилися й уподобання англійців. Адже інтерес до лейбористів (ліві сили), злетівши в 1940-ві роки, зник. Ця деталь, за Дж. Осборном, підкреслює, що в Англії нічого не змінилося: як і раніше, панують звичаї Вікторіанської доби. Саме в цю епоху і продовжують жити, незатишно та морально важко, молоді інтелектуали 50-х років ХХ ст.

У своїх діалогах і монологів Джиммі не раз буде згадувати та кричати від болю, що і він, і все його покоління виявилися обдуреними в 1940-х роках. А сьогодні, в 1950-х роках, інші – родичі його дружини, спадкові консерватори, її "тупоголовий" братик Найджел, який пролізе в міністри, – продовжують обманювати народ. Не випадково Кліфф говорить про Джиммі, що він спізнився народитися, йому б жити в епоху Великої Французької революції, адже всі його ідеали пов'язані з загальною рівністю та братерством народів.

У ремарці автор вдається ще й до пародії у вигляді своєрідної ретроспекції: в центрі кімнати "два глибокі потерті шкіряні крісла" (Чим не острівок якогось аристократичного або форсайтівського клубу старої Англії?). Занурившись у їх м'який затишок, два ультрасучасних "джентльмена": один у ношеній

спортивній куртці та тренувальних брюках, інший у светрі й зовсім м'ятих брюках – з головою занурилися в читання газет, а навколо них, теж достоту, як у клубі, "хмари диму наповнюють кімнату..." [3: 5]. Ця пародійна сцена повторюється автором ще раз наприкінці ремарки, й благосна ретроспекція миттєво перетворюється на міраж, позначивши дуже гостро контраст між минулим і трагічно невлаштованим сьогоденням: "У кімнаті тихо й димно. Чути тільки стукіт праски о прасувальну дошку. Стоїть один із прохолодних весняних вечорів, весь у хмарах і тінях. Несподівано Джиммі кидає газету на підлогу" [3: 6]. Таким чином, Дж. Осборн створює яскравий контраст до пристрастей, що киплять у душі Джиммі, глибоко пораненого байдужістю суспільства до долі свого покоління.

Ремарка до першої картини третьої дії теж іронічна, щоправда, іронія її забарвлена в сумні тони. У ній – коментар автора до подій, що відбулися в домі Портера. Місце Елісон, яка повернулася до батьків, зайняла Хелен. Але страхітливість існування молодих людей полягає в тому, що час іде (автор зауважує: "Декілька місяців потому» [3: 74]), а життя залишається тим самим. Знову недільного вечора двоє друзів сидять у кріслах, занутившись у читання газет, лише замість Елісон Хелен схилилася над прасувальною дошкою.

Нарешті, ремарка до останньої, другої картини третьої дії дуже коротка. Вона присвячена головній події – поверненню Елісон. Зовні обстановка спокійна, але внутрішній стан двох жінок-суперниць дуже напружений. Напруга підкреслюється звуками труби Джиммі, які долинають із кімнати Кліффа, немов голос архангела хоче донести до всіх оточуючих звістку про повернення Елісон.

Крім того, в ремарках Дж. Осборн постійно звертає нашу увагу на внутрішній стан своїх героїв, на розпалену, вибухову

атмосферу в домі Портерів, на запальність і грубість Джиммі. Той часто "кричить", "посміхається", "жбурляє Кліффу газету", "грубо відштовхує Кліффа", провокує бійку з Кліффом. Його все дратує: вульгарність й одноманітність газетних матеріалів, церковний дзвін, мовчання Елісон, сумирна поведінку Кліффа, стукіт праски... Він не знаходить собі місця в цьому величезному й водночас порожньому для нього світі.

Трагедія Джиммі та цілого покоління "сердитих молодих людей" полягає в тому, що вони були усунуті від життя суспільства, яке загубило їх найкращі ідеали, а тому, на думку головного героя п'єси, якщо почнеться війна, битися в ній – немає за що. Брати в ній участь – "як стояти перед автобусом, що рухається".

П'єса «Озирнись у гніві» відкрила публіці очі на світ, "який по суті нам знайомий", – писав Том Мілн [7: 76]. Інший дослідник Стюарт Холл захоплювався цією п'єсою, оскільки в ній, на його думку, була "мова, яка, в крайньому разі, на той момент містила щось від нашого відчуття життя. Хоча й піддана критиці, ця мова все ж таки викликала у нас більше, ніж реакцію: вона давала уроки почуттів..." [7: 115]. Продовжуючи традиції "драми ідей", Дж. Осборн використовував різноманітні художні прийоми: від напружених, насичених почуттями діалогів до ремарок, що містять не тільки просту інформацію, а й метафори, символи та підтекст, відтінки почуттів героїв та ін. Все це допомогло Дж. Осборну створити яскраву картину безрадісної долі англійської молоді з середовища молодих інтелектуалів.

За формою п'єса Дж. Осборна досить традиційна, однак закладена в ній пристрасть, якою, немов динамітом, "начинена" кожна фраза, зробила п'єсу справді новаторською,

такою, що розбурхала й англійську сцену, і глядачів, які заповнили театральні зали.

Література

1. Тайнен К. «Сердитые» молодые люди // Тайнен К. На сцене и в кино. –М.: Искусство, 1969. – 286 с.
2. Есин А. Б. «Принципы и приемы анализа литературного произведения»: Учебное пособие. – 3-е изд. / А. Б. Есин. – М.: Флинта, Наука, 2000. – 248 с.
3. Осборн Дж. Пьесы / Дж. Осборн; пер. с англ.; послесл. В. Ряполовой. – Москва: "Искусство", 1978. – 287 с.
4. Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис. – М.: Высшая школа, 1996. – 623 с.
5. Разаков В. Х. Театр спонтанности и парадокса: Монография / В. Х. Разаков. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. – 124 с.
6. Гуманитарные исследования. Журнал фундаментальных и прикладных исследований. – 2007. – №4 (24) – 153 с.
7. The Encore Reader: A Chronicle of the New Drama / Ed. Charles Marowitz, Tom Milne and Owen Hale. – London: Methuen, 1965. – 308 p.